

Koprivnički grafičari i tiskara Papuk

I.

TRADICIJA KOPRIVNIČKOG TISKARSTVA

Kostinčer, Neugebauer, Kuzmić

Tiskarstvo u Koprivnici počinje 1885. godine, kad je na uglu današnje Svilarke ulice i Trga maršala Tita proradila prva koprivnička tiskara Tita Kostinčera, rođenog Bjelovarčanina koji se u Koprivnicu doselio 1880. godine, nastala iz knjižare i papirnice.¹ Kostinčer počinje skromno, rari ručno, zaposlena je uglavnom njegova obitelj, ali s vremenom proširuje tiskaru i poboljšava uvjete rada.² Osim tiskanica, kalendara, molitvenika, u njegovoj se tiskari štampaju izvješća (npr. o stanju škola, o bolnici u Koprivnici), spomenice, statuti (Statut slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice ob uređenju gradske uprave, 1885), pravila društva, »Higijena i odgoj djece u Koprivnici« (1891., autor N. Selak), kao i djela hrvatskog komediografa Đure Estera.³ Godine 1886. tiskano je u Koprivnici prvo književno djelo: »Ašešori«, šaljiva pučka igra Đure Estera. Kostinčer tiska i prve novine »Koprivnički glasnik« koje su izlazile od ljeta 1886. do ljeta 1887. godine.⁴ Prvi koprivnički tiskar umro je 1930., a njegovu tiskaru kupuje Viktor Senjan.

Do Prvog svjetskog rata, u Koprivnici (osim Vošickog) osnovali su tiskare Milan Neugebauer i Ivan Kuzmić. Obje su prestale raditi pred Prvi svjetski rat.

Neugebauer (rođen u Češkoj) otvorio je tiskaru 1897. na tadašnjem Banskom trgu, danas Trgu mladosti, i radio do 1914., kada je preselio u Đurđevac, a 1921. u Križevce, gdje je umro 1932.

U 17 godina rada u Koprivnici, osim uobičajenih tiskarskih poslova, uz kalendare, izvješća, molitvenike, štampao je Sabrane pjesme M. Brabarića (1900/1901), neka Esterova djela, poučne knjižice (npr. »Trsna pliesen i pepeo« od Š. Belamarića) i lokalni tjednik »Podravska hrvatska straža« (izlazio od 1910. do 1915).

Ivan Kuzmić (rođen u Koprivnici) otvorio je svoju tiskaru 1906. god. u Dugoj ulici, a prestao je raditi 1913. odselivši se na Krk, a onda u Milano.

Vošicki, Loborec, Senjan

Najznačajnija ličnost koprivničkog tiskarstva između dva rata je Vinko Vošicki koji je osim dobro uređene knjižare i tiskare razvio u Koprivnici izdavačku djelatnost.

Vošicki je rođen u Češkoj iste godine kad je u Koprivnici otvorena prva tiskara (1885., umro u Koprivnici 1957). U Češkoj je izučio knjižarstvo. U Koprivnicu je došao 1909. god. s Jaroslavom Menhartom, koji ovdje otvara knjižaru i papirnicu u kojoj je Vošicki zaposlen, ali 1. veljače 1911. god. preuzima knjižaru i papirnicu od Menharta, zajedno s malom tiskarom čiji je voditelj Orlović.⁵ Godine 1911. u njegovoj se tiskari štampa modni list Zora (uređuje Marija Kumičić, supruga Eugena Kumičića), ali će glavnu djelatnost razviti poslije povratka iz Prvog svjetskog rata, i to kao izdavač.

Vošickijev izdavački opus je vrlo opsežan.⁶ Kao i ostali tiskari toga vremena štampao je razni kancelarijski materijal, tiskanice, kalendare, molitvenike, spomenice, izvještaje, pravilnike društava, ali i knjige o ponašanju, pjesmarice, čestitare, pouke o zdravlju, pouke vinogradarima. Međutim, i-

mao je četiri stalne biblioteke: Putne pustolovine Kurta Gafrana, Petar Juranić, Tako vam je bilo nekoć i Svjetska biblioteka. U prve tri je štampao literaturu male ili nikavke vrijednosti, kako kažu kritičari,⁷ imala je biblioteka Tako vam je bilo nekoć inaka u naslovu: japanske priče, estonske narodne priče, norveške narodne bajke, ukrajinske narodne priče, ruske priče, irske priče, engleske narodne bajke. Izdao je dvanaest knjiga Karla Maya. Najveća je njegova vrijednost što je 1919. godine pokrenuo i izdavao Svjetsku biblioteku čiji je urednik bio književnik Milan Begović. U Svjetskoj biblioteci izašla su djela najvećih svjetskih pisaca: Balzaca, Čehova, Daudeta, Goethea, Hugoa, Ljermontova, Scotta, Sinkiewicza, Lava Tolstoja, Wilde, Zole, Maupassanta i drugih, a od domaćih Kranjčevića. Od 1923. do 1926. Vošički štampa djela mladog Krleže,⁸ a 1925. i 1927. Augusta Cesarca⁹ (kojemu je brat bio profesor na koprivničkoj gimnaziji). 1923. god. Vošički pokreće časopis »Književna republika« čiji je urednik bio Miroslav Krleža.¹⁰ »Književna republika« je izlazila od 1923. do 1925., a izašlo je 12 brojeva. Osim »Književne republike«, svakako najznačajnijih novina štampanih u Koprivnici, Vošički je štampao i druge listove, npr: Napred, Podravac, Demokrat, Hrvatsko kolo.

Vošičkijeva će tiskara odigrati posebnu ulogu 1943—44. godine, u oslobođenoj Koprivnici, a 1944. jedan dio njegove tiskare i radnika koji su kod njega bili zaposleni prešlo je na oslobođeni teritorij (Mikleuš u Moslavini).

Tiskara i knjižara Rast i braća Loborec osnovana je 1927. godine. Osnovali su je grafičari izučeni kod Vošičkog: Ivan Rast, Đuro Loborec i Valko Loborec. Tiskara ima malu prešu, brzotisni stroj, nekoliko regala slova. Iz nje 1931. god. istupa Ivan Rast, a 1939. god. Đuro Loborec, pa tiskaru dalje vodi Valko Loborec.

Tiskara je mijenjala lokacije dok nije uselila 1. lipnja 1940. god. na današnji Trg Republike 7 odakle će 11. studenoga 1943. preći na oslobođeni teritorij u Slavoniju.

U ovoj tiskari odštampan je 1926. god. poziv na proslavu 25-godišnjice Kunovečkih žrtava, 1939. god. djela Mihovila Pavleka Miškine, a izlazila je edicija Selo govori u kojoj je izašlo: Matija Gubec i seljačka buna (1937) autora Ivana Sabolića, Seljačka žena,

Seljačka dopisna škola. Štampaju se pjesme domaćih pjesnika Đure Rašana i Andrije Palmovića.¹¹ Od 1939. do 1941. štampaju Podravske novine čiji je urednik neko vrijeme bio Valko Loborec. U ovoj se tiskari štampaju prvi koprivnički humoristički listovi Koprivnički klopotec (1923/24) i Podravski klopotec (1940).

Kostinčerovu štampariju kupuje 1931. Viktor Senjan (učio zanat kod Vošičkog). Iz ove tiskare izišli su naslovi: Isus dobri pastir, Kraljica mira, Zvončić svetoga Antuna pustinjaka, Senje blažene djevice Marije, Molitve bratje, Božićni igrokaz za križarske i druge katoličke organizacije. Senjan je 1943. god. kod ulaska partizana u Koprivnicu počinio samoubojstvo, a radnici iz njegove tiskare odlaze 11. studenoga 1943. god. u partizane.¹²

Bilješke

1852. god. Ljudevit Gaj osnovao je u Zagrebu štampariju i knjigarnicu, a pod utjecajem ilirskog pokreta niču knjižare i u drugim gradovima. Koprivnica je u to vrijeme grad seljaka i obrtnika. 1857. god. ima 3224 stanovnika, 1900. god. ima 5710, a 1910. god. 8018 stanovnika, a taj broj će približno ostati isti do poslije oslobođenja. (Podaci uzeti iz knjige Dragutina Feletara »Podravina«). Unatoč malom broju stanovnika postoji želja za »razvoj duševnih silah... čitanjem raznih časopisah, novinah, knjigah...« kako stoji u pravilima Društva trgovačko-obrtničke čitaonice osnovane 1869. Godine 1837. djelovalo je u Koprivnici Kazališno društvo, a grad posjećuju putujuće družine. U prvoj polovini 19. st. osnovana je limena glazba, a 1874. pjevačko društvo »Podravac«.
1811. godine Fridrich König pronašao je cilindrični štamparski stroj koji zamjenjuje štamparsku prešu.
- Đuro Ester rođen je u Koprivnici 1884. godine. Poslije završene preparandije bio je učitelj, kasnije ravnatelj pučke škole u Koprivnici. Pisao je komedije. Umro je i sahranjen u Koprivnici 1892. godine.
- Koprivnica ima bogatu novinarsku tradiciju. Između dva rata izlazilo je oko 11 novina koje su bile duljeg ili kraćeg vijeka, a izdaju ih uglavnom ambiciozni pojedinci. One su odraz trgovačko-seljačke sredine, s izuzetkom novina koje je u Koprivnici štampao Miroslav Krleža u vrijeme Obznane. (»Književna republika« izlazila je od 1923. do 1925. godine.)
- Vošički je bio izučeni knjižar pa je u tiskari morao imati tehničkog upravitelja. Počeo je skromno s jednom »amerikankom« i nešto slova, ali već 1911. nabavlja brzotisni stroj. Iz godine u godinu proširuje tiskaru, kao i knjižaru i papirnicu, nabavlja nove strojeve. Modernizirao je knjigovežnicu. Godine 1924. zapošljava 21 radnika. U to vrijeme ima i radionicu koverata (radila oko dvije godine) s posebnim strojevima na kojima je radilo oko 20 radnica. Vidi podatke u Građi za povijest Koprivnice dr. L. Brozovića 1978. strana 188—220.
- Vladimir Blašković »Marginalije o koprivničkoj izdavačkoj djelatnosti«. Podravski zbornik 1975., strana 107: »Tiskara V. Vošičkog umnožila je i iz svojih grafičkih strojeva dala u svijet milijune svezaka najraznovrsnijeg štiva: od popularnih kalendara i sučevjernih »egipatskih sanjarica« preko dječjih priča, sladunjave zbirke »Tako vam je bilo nekoć«, izmišljenih senzacionalističkih putopisa Karla Maya i sentimentalnih pisanja za razočarane usidjelice do ozbiljnih i vrijednih književnih pokušaja, ostvarenja i

- ambicioznih nastojanja autora priznatih i nepriznatih. Tu se u neobičnom spletu nalazi i zavrzlamski isprepliću stotine djela svih mogućih književnih vrsta, pravaca i kalibara, od zaista bezvrijednog i najčistijeg šunda do vrlo dobrih i najodličnijih ostvarenja.»
- 8 1923. god. Novela (Smrt Florijana Kranjčeca, Hodorlahomer veliki, Veliki meštar sviju hulja, Mlada misa Alojza Tičeka) i Vučjak, a 1926. Pjesme I. god.
- 9 1925 Careva kraljevina, a 1927. Zlatni mladić.
- 10 Iz krležinog pisma Vošickom od prosinca 1925. god. »... Ja neću da se svadam, a najmanje s Vama koji ste »Književnu republiku« pokrenuli, kao što sam Vam već toliko puta rekao.»
- 11 Đuro Rašan — Novigradec živi i danas u Koprivnici, a pjesme Andrije Palmovića, rođenog u Rasinji 1847. (umro u Zagrebu 1882) pripremio je za štampu S. Banek 1932. god.
- 14 Većina podataka o tradiciji koprivničkog tiskarstva uzeta je iz knjiga: Dragutin Feletar »Koprivničko tiskarstvo (Koprivnica, 1978) i dr. Leander Brozović: »Grada za povijest Koprivnice« (Koprivnica, 1978).

II.

KOPRIVNIČKI GRAFIČARI U OKUPIRANOJ KOPRIVNICI

Najpoznatiji koprivnički tiskar i izdavač Vinko Vošicki se 1941. godine sasvim povlači iz javnog života, a tokom 1942/43. surađuje s NOP preko Mije Šimeka, sekretara partijske organizacije u Koprivnici, šalje partizanima razni tiskarski materijal i neprestano je pod prismotrom ustaša.¹ U listopadu 1944. god. kod drugog napada NOV na Koprivnicu, Vošicki je zatvoren kao talac u jevrejskoj sinagogi.²

Viktor Senjan je na strani okupatora od prvog dana. U njegovoj se tiskari štampaju ustaški oglasi, proglašeni, parole, odredbe prijekog suda i ustaške novine »Koprivnički Hrvat«.³ Kod ulaska partizana u Koprivnicu 7. studenoga 1943. god. Senjan je počinio samoubojstvo.

Đuro Loborec je 1939. god. otvorio tiskaru u Ludbregu, a za vrijeme okupacije njegova tiskara nosi ime Ustaška tiskara. Partizani je zarobljavaju 1943. kod oslobođenja Ludbrega,⁴ a Đuro Loborec se vraća u Koprivnicu 1944. i otvara novu tiskaru u kojoj se štampa ustaški list »Podravska straža«. Zbog suradnje s okupatorom Đuro Loborec je suđen poslije oslobođenja.

Valko Loborec je napredno orijentiran još u staroj Jugoslaviji⁵ pa odmah 1941. počinje suradnju s NOP.⁶ Valko i Marija Loborec pomažu logorašima na »Danici«, skrivaju ilegalce, šalju papir, šapirograf, gestetner, tiskarsku boju, sanitetski materijal, lijekove i odjeću partizanima, rasparčavaju obveznice Narodnog zajma. Valko Loborec 1941. god. prisustvuje ilegalnom sastanku kojim rukovodi Čehaić, a 1943. je član ile-

galnog Inicijativnog odbora gradskog NOO Koprivnica (u Peterancu), odbornik je prvog Gradskog NOO Koprivnica, a 11. studenoga 1943. odlazi po zadatku Partije s porodicom,⁷ 22 radnika i tiskarama u NOB.

Ni ostali grafički radnici nisu pasivni. Iako je Senjan ustaša, njegovi radnici rade za NOP. Osobito se ističe mladi grafički radnik-slagar Ivica Lončar koji odlazi u rujnu 1943. u NOB i kao borac oslobađa Koprivnicu u studenom 1943. god. Marija Žganec rasparčava ilegalnu partizansku štampu i zajedno s braćom ističe se kao antifašist.⁸ Kao antifašisti ističu se Ivka Kolarić, Pavle Vratarić, Mica Serment i Drago i Marijana Jarža.

U tiskari Valka Loborca aktivnošću se isticao omladinac Slavko Cikač koji prenosi razne povjerljive poruke, a svojim su se antifašističkim stavom isticali grafičari Vilko Nekić, Josip Runjak, Marko Sabo⁹ i Anđela Matijašić.

Koprivnički novinar (i urednik Koprivničkih novina) Dušan Ožegović,¹⁰ jedan od prvih gradskih zastupnika na listi KPJ, bio je usko povezan s Valkom Loborcem i njegovim radnicima. Isticao se kao protivnik ustaša pa je uhapšen odmah 1941. i kao talac odveden u Bjelovar odakle je kasnije pušten.

U knjižari Valka Loborca radila je kao prodavačica Marija Štimac, član KPJ od 1940. god. koja je u Koprivnici vodila jednu skojevsku grupu. Ona je otišla u NOB 15. srpnja 1943.

Iz ovih podataka je vidljivo da je većina koprivničkih grafičara radnika (kao i dva njihova poslodavca) bila na strani NOP, aktivno je surađivala s NOP, pa je zato i odlazak koprivničkih grafičara u NOB 1943/44. bio tako mnogobrojan. U »Tiskari Papuk« bila su 25 Koprivničana (22 grafičara), u tiskari u Miklešu 6, a u Koprivnici ih je ostalo 5—6.

Bilješke

- 1 Njegova će štamparija biti značajna u oslobođenoj Koprivnici 1943/44.
- 2 13. listopada 1944. izvršile su jedinice NOV napad na Koprivnicu, ali nisu uspjele osloboditi grad. Za cijelo vrijeme napada u jevrejskoj sinagogi ustaše su držali zatvoreno 50 talaca koji su trebali biti strijeljani ako napad uspije. Taoci su bili istaknuti koprivnički građani.
- 3 »Podravske novine« koje su pokrenute 1930. prestale su izlaziti 19. travnja 1941. pod uredništvom Valka Loborca, koji je bio i vlasnik i štampar. Ustaške novine »Koprivnički Hrvat« počele su izlaziti 3. siječnja 1942. urednik je bio Stjepan Bešenić, a

od broja 6 urednik je bio Martin Nemeč ml. 13. rujna 1942. izašao je prvi broj lista ŽAP (kratica od Živio Ante Pavelić), list za ustašku mladež, ali je izašlo svega nekoliko brojeva. 1944. god. izlazi »Podravska straža«, urednik prof. Zlatko Čanić, a šampar Đuro Loborec.

4. Strojevi njegove tiskare došli su na oslobođeni teritorij oštećeni i nisu se mogli upotrijebiti.
5. U tiskari Valka Laborca sastaju se prije i tokom rata: Mihovil Pavlek Miškina (ubijen u logoru Jasenovac), članovi HSS koji su pristupili NOB: Stjepan Prvčić, Tomo Ciković, Franjo Gaži, Tomo Gaži, kao i napredni intelektualci: Ivica Hiršl, Janko Paprika, Ljubo Serdar, Dušan Ožegović i drugi. Svi su oni imali utjecaja na grafičke radnike.
6. Potvrda Kotarskog komiteta KPH Koprivnica broj 18/54 o suradnji Valka Laborca s Kasimom Čehaićem Turčinom, sekretarom KPH za okrug Bjelovar.
7. Sa suprugom Marijom i sinom Želimirom, a kćer Božena im se pridružuje nakon nekoliko dana.
8. Jedan joj je brat poginuo u NOB, a drugi odlazi s njom u NOB 1943. godine.
9. Sabo Marko bio je dugogodišnji i vrlo poznat koprivnički kolporter kojeg su građani zvali novinar.
10. Dušan Ožegović je potomak plemićke porodice Ožegović-Barlabaševčići.

III.

KOPRIVNIČKI GRAFIČARI U OSLOBOĐENOJ KOPRIVNICI

Koprivnica je oslobođena 7. studenoga 1943. god. a prema svjedočenju Ante Dobrile Pepe, komandanta oslobođenog grada, tokom noći se štampao proglas¹ Štaba II operative zone kojeg su u Vošickijevu tiskaru odnijeli Grga Jankez, Stjepan Jambrešić,² i Ante Dobrila. Proglas je štampan u nekoliko hiljada primjeraka i odmah izvješten po gradu i selima cijelog kotara Koprivnice.

Od 8. do 11. studenoga sve tri koprivničke tiskare užurbano rade jer je potreba za obavijestima u novooslobođenom gradu bila velika.

10. studenoga 1943. održana je konferencija u Štabu 28. divizije³ na kojoj se, među ostalim, raspravljalo o sudbini koprivničkih tiskara. Odlučeno je da se tiskara Viktora Senjana konfiscira i da zajedno s tiskarom Valka Laborca pređe na oslobođeni teritorij u Slavoniju, a Vošickijeva tiskara će ostati u gradu do daljnjega i služiti će potrebama oslobođenog teritorija i štampati materijal republičkog značenja tj. Naprijed, Vjesnik, Slobodni dom i ostale potrebne materijale.

U tiskari Valka Laborca odmah se pripremaju za odlazak: rastavljaju se strojevi, pakiraju slova, tovari papir, organiziraju radnici (na strojevima se štampa do posljednjeg trenutka), ukratko, priprema se odlazak u partizane.

Senjanovu tiskaru preuzima Stjepan Zabajnik,⁴ Koprivničanin, član SKJ, koji se za-

tekao u Koprivnici i zajedno s radnicima priprema je za odlazak.

Na željezničkoj stanici, među ostalim, zaplijenjeno je 15 vagona papira, od kojeg se jedan dio prevozi u Slavoniju, a jedan dio ostaje Koprivnici za potrebe grada i kotara.

11. studenoga 1943., noću, krenula je kolona od oko 120 seljačkih kola natovarena štamparskim materijalom, strojevima i ljudima u Slavoniju.

U Koprivnici ostaje tiskara Vinka Vošickog u kojoj je od 8. studenoga 1943. do veljače 1944. štampan slijedeći materijal:⁵

1. Proglas ZAVNOH-a
izdano u 15000 primjeraka
2. Radio-vjesnik 11—13. 1943.
izdano u 8000 primjeraka
3. Saopćenje o oslobođenju Koprivnice
izdano u 10000 primjeraka
4. Narodu bjelovarskog okruga
izdano u 10000 primjeraka
5. Radio-vjesnik od 13—17 XI. 1943.
izdano u 8000 primjeraka
6. Naprijed br. 26
izdano u 5000 primjeraka
7. Radio-vjesnik 17—19 XI. 1943.
izdano u 82000 primjeraka
8. Vjesnik br. 24
izdano u 5000 primjeraka
9. Radio-vjesnik 19—22 XI. 1943.
izdano u 8200 primjeraka
10. Srpska riječ br. 3
izdano u 3000 primjeraka
11. Izjava o ciljevima i načelima NOB
izdano u 15000 primjeraka
12. Radio-vjesnik 22—25 XI. 1943.
izdano u 8200 primjeraka
13. Odjeci Borbe br. 3
izdano u 2500 primjeraka
14. Proglas Komande kalničkog područja
izdano u 1000 primjeraka
15. Omladini Jugoslavije
izdano u 10000 primjeraka
16. Radio-vjesnik 26—30 XI. 1943.
izdano u 8200 primjeraka
17. Narodima Jugoslavije
izdano u 10800 primjeraka
18. Mladoj generaciji
izdano u 10000 primjeraka
19. Slobodni dom
izdano u 5000 primjeraka
20. Saopćenje u borbi za Čazmu
izdano u 5000 primjeraka

21. Radio-vjesnik 1—4 XII. 1943.
izdano u 8200 primjeraka
22. Rezolucija ZAVNOH-a (Plaški)
izdano u 6000 primjeraka

Ante Dobrila Pepo navodi: »Međutim ovi podaci nisu potpuni, kao i oni koje ću ja pružiti. Komanda mjesta izdala je slijedeće proglose i oglase dok sam bio na dužnosti komandanta grada Koprivnice:

1. Proglas domobranima, ustašama i nje-
mačkim vojnicima od 16. studenoga
1943. da se jave vojnim vlastima
u primjeraka 2000
2. Proglas o predaji oružja i vojnih pred-
meta od 16. studenoga 1943.
u primjeraka 2000
3. Proglas tko bude uhvaćen da pljačka
ili mu se dokaže da je pljačkao od 16.
studenoga 1943.
u primjeraka 2000
4. Proglas o slobodnom kretanju od 3. pro-
sinca 1943.
u primjeraka 2000
5. Proglas u vezi s upućivanjem u NOV do-
brovoljaca ili mobiliziranih (uputstva)
od 13. prosinca 1943.
u primjeraka 2000
6. Proglas o zabrani kretanja bez propus-
nice od 13. prosinca 1943.
u primjeraka 2000
7. Proglas o protjerivanju osoba koje su
održavale vezu s neprijateljima koji su
odbjegli iz Koprivnice — ustašama i
drugim izrodima našega naroda od 21.
prosina 1943.
u primjeraka 5000
8. Oglas o vršenju vjerskih obreda u čast
rođenja Isusa Krista i održavanju Bad-
nje noći od 23. prosinca 1943.
u primjeraka 2000
9. Proglas o produženju kretanja u vezi
Božićnih blagdana i redarstvenog sata
od 23. prosinca 1943.
u primjeraka 2000
10. Oglas za Novu godinu i čestitka
u primjeraka 5000

Prema kazivanju Vinka Vošickog autoru, on je predao MGK⁷ 10 originalnih proglosa i oglasa Komande mjesta Koprivnica, 2 saopćenja Štaba II operativne zone (Saopćenje o oslobođenju Koprivnice i saopćenje borbu za Čazmu) kao i proglas Komande kal-

ničkog područja od 21. XII 1943., oglas Ko-
mande kalničkog područja od 1. siječnja
1944. i od iste komande proglas o strijelja-
nju 14 ustaških zlikovaca od 15. I 1944. po
vojnom sudu. Osim toga bio je predao MGK
još jedan proglas. Sve te i druge materijale
čuvao je skrivene u svojoj klijeti i tako su
dospjeli u posjed Muzeja grada Koprivnice.
Pored toga i »Vojnička iskaznica NOV Hrvat-
ske« godine 1943.

U štampariji Vinka Vošickog također je
štampano 500 primjeraka J. V. Staljin »Iz
pitanja lenjinizma« i »O osnovama lenjiniz-
ma«, izdanje »Borbe« 1943.

Važnija izdanja u štampariji Vošicki lek-
torirao je Mladen Iveković. Sa štamparijom
se služio Obl. komitet KPH za Zagrebačku
oblast, Štab II operativne zone, OK KPH
Bjelovar, OK KPH Varaždin, OK KPH Krap-
ina, Komanda kalničkog područja, Okruž-
ni NOO Bjelovar, Kotarski i gradski NOO
Koprivnica, pojedini općinski NOO i Koman-
da mjesta Koprivnica.

Radio-vjesnik izdavao je OK KPH Varaždin
putem svoje tehnike. Ružica Fras, član agi-
tropa OK KPH Varaždin, hvatala je vijesti
putem radija stenografskim bilješkama i ti-
me je bilo omogućeno da se one štampaju
u velikoj tiraži.« (Završen citat Ante Dobrile
iz rukopisa »Podravina u NOB«, str. 437—
—439)

U tiskari Vinka Vošickog u to vrijeme
radili su: Stjepan Trstenjak, slugar, Marica
Šimunić-Trstenjak, ulagačica, Olga Vasilje-
vić, ulagačica i Rezika Jarža, ulagačica, koji
su 9. veljače 1944. krenuli u NOB.

Bilješke

1 Tekst proglosa:

ŠTAB II OPERATIVNE ZONE NARODNO OSLOBODILACKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA HRVATSKE

Dne 8. XI. 1943.

OGLAS

7. STUDENOGA O. G. JUNACKI BORCI XXI NARODNO
OSLOBODILACKE BRIGADE HRVATSKE OSLOBODILI SU
OD NJEMAČKIH FASISTICKIH RAZBOJNIKA I NJIHOVIH
SLUGU — USTASA I CETNIKA STARI HRVATSKI GRAD
KOPRIVNICU. Nakon nekoliko satne borbe, neprijatelj je
bio potpuno slomljen. Slomom fašističkih okupatora i nje-
govih slugu, slomljene su također i sve vlasti razbojnika
Pavelića. Od danas nema više Pavelićeve policije, žandar-
merije, općinskog poglavarstva i kotarske vlasti. Jednom
riječu, sve neprijateljske vlasti su uništene i najurene.
Naši borci su oslobodili stari hrvatski grad Koprivnicu i
predat će vlast narodu.

U cilju sređivanja života u samom gradu odmah će učiniti
slijedeće:

1. Svu civilnu vlast odmah će preuzeti Narodno Oslobođilački Odbor kojeg će građanstvo birati svojom slobodnom voljom, na široki demokratski način, javnim glasanjem. Vojnu vlast preuzet će naše vojne jedinice.

2. UKIDA SE TRGOVINA NA KARTE I ODMAH SE UVODI SLOBODNA TRGOVINA. SVE TRGOVINE NEKA SE ODMAH OTVORE I NASTAVE SA SVOJIM NORMALNIM RADOM.

3. Najstrože se zabranjuje svaka samovolja ili pljačka. Tko će se u tome ogriješiti bit će predveden pred vojni sud, bez obzira na vojno ili civilno lice.

4. Ovime se upozorava građanstvo, koje posjeduje bilo kakvu vojnu opremu ili oružje, da to odmah preda vojnim vlastima.

5. Zabranjeno je svako kretanje iz grada u pravcu neprijateljskih uporišta. Po gradu kretanje je dozvoljeno do 20 sati.

SMRT FASIZMU — SLOBODA NARODU!

Politički komesar:

Marko Belinić v. r.

Komandant:

Vlado Matetić v. r.

2 Jambrešić Stjepan, strojar iz Koprivnice, drugi potpredsjednik prvog NOO Koprivnica, otac Branka Jambrešića Zrike, sekretara skojevske organizacije na koprivničkoj gimnaziji.

3 Konferenciji prisustvuju: Dragutin Saili, Mladen Iveković, Mika Špiljak, Marko Belinić, Anka Berus, Grga Janek, Ante Dobrila, Ivan Šibl, Vicko Antić, Stjepan Prvčić, Tomo Gaži, Tomo Ciković, Valko Loborec i još nekolicina rukovodećih kadrova s toga područja. (A. Dobrila »NOB u Podravini«, rukopis, str. 391)

4 Stjepan Zabavnik je sudjelovao u jednoj od značajnih akcija grafičkih radnika Hrvatske 1939. god. u Petrinji kamo je iz Zagreba po direktivi CK KPJ došao sa slagarom Dragutinom Carekom u tiskaru Aleksandra Miloševa, da sa slagarima Ivanom Gregurinčićem i Đurom Mišinom, u dogovoru s vlasnikom, štampaju Historiju SKP (b). Djelo je štampano i u arcima prebačeno u selo Vurót, u kapelicu, odakle je 1941. prebačeno u Zagreb. (Vinko Cecić: »Historija organizacije i političkih borba grafičkih radnika Hrvatske 1870—1955, str. 250/251.)

5 Prema dokumentaciji Ante Dobrile »NOB u Podravini«, rukopis, str. 436—441.

6 MGK — Muzej grada Koprivnice

IV.

PARTIZANSKE TISKARE U HRVATSKOJ I TISKARA NA PAPUKU (RAVNOJ GORI) DO STUDENOGA 1943.¹

Partizanske štamparije u Hrvatskoj su rale i razvijale se zajedno s narodnooslobodilačkom borbom, postajući od tzv. tehnika prave i velike tiskare.² U tehnikama se koriste šapirografska, ciklostilska i slične tehnike kojima se tiskaju novine, brošure, plakati, tiskanice.

U rujnu 1942. u Škalić, Gorski kotar, u tamošnju tehniku dolazi strojar Milan Varićak, jedan od najznačajnijih radnika ilegalne štampe u Zagrebu. On je u Škaliću montirao prvi štamparski stroj, jedan od najstarijih tipova, na kojemu su 22. rujna 1942. izašle iz štampe novine »Narodno Oslobođenje«, a nešto kasnije i »Partizan«. Tako partizanska tiskara u Škaliću u Gorskom kotaru postaje prva tiskara na oslobođenom teritoriju u Hrvatskoj koja daje prve

otiske štamparskom tehnikom. Ova je tiskara zbog neprijateljskih ofanziva preseljena u Drežnicu, u selo Bunić, u Liku. Prvoj štampanoj brošuri je autor drug Tito: »Međunarodni značaj narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji i zamaskirani izdajnici« (listopad 1942). Štampaju se i druge brošure i proglašenja. Iz Zagreba dolazi jedna »amerikanka«, tj. preklopni stroj, zagrebačkog štampara Šime Devčića koji sa strojem dolazi u selo Bunić, na oslobođeni teritorij. U štampariji rade: Milan Varićak, Tugo Soldatić, Mirko Roman, Marija Sinčić, Šime Devčić i Milivoj Dragosavac. 1942. štamparija seli u Korenicu, a 1943. na Plješivicu, u Bijeले Potoke, gdje se nalazi i Glavni štab Hrvatske. Rad je vrlo opsežan. Štampaju: brošure, Vjesnik, Dnevne vijesti, Radio vijesti, Nazorov tekst »Druže Tito, vodi nas pobjedi« i drugo. Ova štamparija dobiva ime NAPRIJED i sredinom 1943. seli u Gorski kotar, u selo Škalić, pa u šumu Javornicu.

Grafičari iz Sušaka prelaze na oslobođeni teritorij i dolaze u tiskaru NAPRIJED u Javornicu (Soldatić, Seršić, Kraljeta, Deluk, Čubranić, Petri, Fulgosi i drugi). Kolektiv postaje vrlo brojna pa je osnovana jedna pomoćna tiskara u Otočcu, koja je prenesena na Kordun, u Petrovu Goru, gdje je početkom 1944. bilo oko 20 grafičara, dok ih je u centralnoj tiskari NAPRIJED bilo oko 80.

Iz ovog kolektiva jedan dio je prebačen 1944. u Liku, u selo Turjanski, gdje je stvorena zasebna štamparija ZAVNOH-a, u kojoj najprije ima 7, a kasnije 8 radnika.

Štamparija NAPRIJED dočekuje oslobođenje u Crnoj Lokvi iznad Vojnića.

Štamparija ZAVNOH-a u Turjanskom seli zbog ofanzive u Šeganovac kraj Korenice, odakle se ljudi povlače na Velebit. Materijal su zakopali, ali su ga ustaše pronašli pa je spašen samo manji dio. Osoblje se prebacuje preko Plješevice na Kordun i u šumi Jurakovac kraj Mračaja stvorena je nova štamparija koja ima kolektiv od oko 20 ljudi.³ U toj tiskari štampana je ilustrirana »Jama« Ivana Gorana Kovačića.⁴ Mračajski kolektiv, u koji neprestano dolaze novi ljudi, radi do siječnja 1945. Tada se jedan dio sa ZAVNOH-om seli u Split, a drugi odlazi u Topusko i u Ponikvama formira štampariju Glavnog štaba Hrvatske. U ožujku 1945. seli u Zadar, a zajedno s našom armijom

ulazi u Zagreb pa je »Narodni Vojnik« prvi naš list na ulicama slobodnog Zagreba.

Na Kozari je tiskara stvorena 1942. god. padom Prijedora. Strojevi su dovučeni do Kozarca, pa do Vitlovske. Tu se štampaju »Krajiške partizanske novine«. Zbog ofenzivne strojevi su bunkerirani, a slagari su prešli u borbene jedinice. Neprijatelj je našao bunkere i uništio sav materijal.

U Splitu radi ilegalna partizanska štamparija koja se prebacuje na oslobođeni teritorij, na Mosor.⁵ Kad je Split ponovo okupiran, tiskara se prebacuje u Ogorje, pa u Livno, odakle prelazi na Vis, pa na Hvar. To je štamparija Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju. Ova je tiskara također nekoliko puta bunkerirana, dok nije prenesena u Bari u prostorije Vojne misije, odakle se vraća na Vis s novim strojem nabavljenim u Italiji.

Pojedini korpusi i jedinice imaju svoje manje, pokretne, tiskare.⁶

Tehnika Agitpropa OK SKH za Slavoniju radi najprije u ciklostilskoj tehnici i izdaje »Slavonski partizan«, zatim plakate, letke, brošure, a Ico Sinčić izrađuje portrete Marxa, Engelsa, Lenjina i Tita koji se pojavljuju diljem Slavonije. Radom tehnike rukovodi Josip Cazi. Rad se toliko proširuje da je u jarku Zvečevo — Vučjak izgrađena i nova baraka Agitpropa, ali ju je neprijatelj spalio.

U srpnju ili kolovozu 1943. doneseni su na Papuk prvi regali slova iz Virja, a kako nije bilo odgovarajućih strojeva, slova su se slagala u obične forme i na njima su se otiskivali leci kao i »Vijesti«. Takav rad je bio vrlo težak pa su se grafičari snalazili i uz pomoć kovačnice u Zvečevu. Tako je do listopada 1943. kad iz Virovitice stiže na Papuk (Ravna gora) prvi tigl, nekoliko regala slova i ostali tiskarski materijal.

Prvi partizani-grafičari na Papuku su Josip Panić, Josip Jandrić, Josip Orehovac (zvani Isus). K njima se pridružuje Gabro Cesar koji je do sredine 1942. radio kao grafičar u Agitpropu Komande psunjskog područja, pomažući kod izdavanja različitih letaka protiv tifusa i drugih bolesti, kao i kod izdavanja novina »Riječ Psunja«. Cesar je u listopadu 1943. dopremio iz Virovitice prvi tigl na Papuk, uzevši ga na revers od vlasnika Horvata dok su još naše jedinice vodile borbe na drugom kraju Virovitice. Ko-

lektiv na Papuku se povećao jer dolazi Paja Belanović, Jakša i Slavko Singer i Luka Sučić.

Prvi broj »Glasa Slavonije« je izašao u štamparskoj tehnici 31. listopada 1943. a uređio ga je Zdenko Has.

U studenom 1943. dolaze na Papuk koprivnički grafičari.

Bilješke

- 1 Svi podaci uzeti iz knjige: Vinko Cević »Historija organizacije političkih borba grafičkih radnika Hrvatske 1870—1955« Izdao Republički odbor sindikata grafičara Hrvatske, 1955.
- 2 Ovdje ne govorimo o velikom broju ilegalnih tiskara koje su radile u okupiranom gradovima, posebno u Zagrebu u kojem je velik broj grafičara članova KPJ. Oni od 1941. god. rade u ilegalnim tiskarama i unatoč hapšenjima, mučenjima i ubijanjima ilegalan rad u tiskarama nije prestajao. Štampaju lažne propusnice, legitimacije, letke i drugo i šalju tiskarski materijal na oslobođeni teritorij.
- 3 U ovu je štampariju prešao Pavao Vratarić iz Tiskare Papuk i u njoj radio do oslobođenja.
- 4 Goranova »Jama« pojavila se 16. rujna 1944. izradila ju je štamparija NOV i POJ u Bariju (Italija), a 1. listopada 1944. štampana je u Crnoj Lokvi. Ilustrirali su je Edo Murtić i Zlatko Prica, a litograf štamparije je bio Anton Tomašić.
- 5 Kad je početkom rujna 1943. Split oslobođen, u gradu se odmah javlja »Slobodna Dalmacija« umnožena ciklostilom. U lipnju 1943. štampa se na Mosoru štamparskom tehnikom.
- 6 Podatak Dorđa Radišića u »Komunistu« broj 1133: »Za 4 godine borbe izlazilo je u vojnim jedinicama i na oslobođenom teritoriju, kraće ili duže vreme, u većem ili manjem tiražu, ukupno 3507 raznih listova. — Ilegalne štamparije i »tehnik«... izdale su za vreme rata 5735 naslova različitih knjiga i brošura.«

V.

PUT KOPRIVNIČKIH GRAFIČARA NA PAPUK (RAVNU GORU)

Kako je 10. studenoga 1943. na konferenciji u Štabu 28. divizije odlučeno (da tiskara V. Lobarca i konfiscirana Senjanova tiskara koju preuzima S. Zabavnik, odu na oslobođeni teritorij u Slavoniju), dvije se koprivničke tiskare spremaju za put, tj. rastavljenе se mašine, papir, slova i ostalo tovari na seljačka kola.

Iz ove dvije tiskare odlazi deset strojeva i to:

1. dvije šnelprese
2. dva tigla
3. dvije rezaće mašine
4. dvije perforir-mašine
5. jedna mašina za šivanje
6. jedna mašina za rezanje kartona

Strojevi, papir (jedan dio iz ovih tiskara, a jedan dio od papira zarobljenog na koprivničkoj željezničkoj stanici), slova i ostali ti-

skarski materijal natovaren je na 120 seljačkih kola.¹

Od grafičara odlaze:
(iz tiskare V. Loborca)

1. Valko Loborec
2. Marija Loborec
3. Želimir Loborec²
4. Vilko Nekić
5. Slavko Cikač
6. Marko Sabo
7. Josip Runjak
8. Anđela Matijašić
9. Barica Vaupotić

(iz Senjanove tiskare)

10. Pavle Vratarić
11. Ivka Šerment
12. Stjepan Žganec
13. Marija Žganec
14. Mica Šerment
15. Franjo Šerment
16. Katica Štefanec
17. Pepi Štefanec
18. Mica Vrtić
19. Marijana Jarža
20. Drago Jarža
(a njima se pridružuju)
21. Ivica Lončar³
22. Stjepan Zabavnik
23. Dušan Ožegović⁴

S natovarenim strojevima oni su krenuli iz Koprivnice u 10 sati noću 11. studenoga 1943. iz dvorišta Valka Loborca (sada Trg Republike 7) u pratnji dva naoružana partizana od kojih je jedan (zvani Gavran, mlađi od oko 22 godine) vođa puta.

Put je vodio Bilo-gorom preko Jagnjedovca, Babetoka, Sirove Katalene, Šandrovca, Zrinske, Velike Dapčevice i Dakovca, zatim preko Voćina do Zvečeva, tj. preko Bilo-gore na Papuk, točnije na Ravnu goru.

Prvi dani u oslobođenoj Koprivnici bili su sunčani pa je i noć kad su grafičari krenuli bila vedra i topla, ali je drugog dana počela kiša, pa snijeg, što je vrlo otežavalo put preko raskvašenih šumskih i poljskih putova za ovako velik teret kakav su vozili koprivnički grafičari. Iako je kolona imala samo dva naoružana pratioca kolonu su osiguravale borbene jedinice koje su se tada nalazile na ovom terenu. Put je trajao 14 dana. Putovalo se uglavnom noću. Teret se morao nekoliko puta pretovarivati, često su se morala rušiti stabla da bi kola mogla proći, vrijeme je bilo kišovito, maglovito i

hladno. U pretovaru su se izgubili dijelovi jedne mašine, šnelprese, nešto slova i nešto papira, ali je sve ostalo stiglo na Papuk.

Sav je teret dovezen na livadu nedaleko Zvečeva odakle su grafičari sav materijal prenijeli na rukama na brdo gdje se nalazila stara tiskara. Teži dijelovi mašina dovezeni su kolima na prosjeku iznad tiskare odakle su na drvimu spuštteni do mjesta tiskare.

Bilješke

¹ Podaci o broju kola kojima su grafičari pošli na Papuk nije svuda isti. Stariji podaci govore o 120 seljačkih kola, a noviji o 80 ili 60. Broj se kola sigurno mijenjao budući da su se putem vršili pretovari. Autorica ovog napisa je išla za njima nakon tri dana i nailazila na istovarene bale papira. Po taj papir grafičari su išli naknadno.

² Želimir Loborec, sada profesor-pukovnik, bio je učenik 2. razreda gimnazije i najmlađi je koprivnički partizan. Njegova sestra Božena (autor ovog napisa) došla je 13. studenoga 1943. poslije bijega iz okupiranog Križevca (gdje je polazila školu) u Koprivnicu, odakle je 15. studenoga 1943. produžila na Papuk.

³ Ivica Lončar dolazi iz borbene jedinice.

⁴ Dušan Ožegović, koprivnički novinar, vratio se nakon nekoliko dana u Koprivnicu i tu ostao do oslobođenja 1945.

VI

TISKARA PAPUK

Tiskara Agitpropa¹ Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju bila je smještena na obronku Ravne gore nedaleko Zvečeva, na cesti Voćin — Kamensko. Uz cestu se nalazi livada na kojoj je bila relejna stanica,² a na drugom kraju, uz šumu, bila je baraka koja je služila za skladište, a u njoj su bili smješteni konji i konjušari. Ta je baraka proširivana kako se povećavao kolektiv tiskare. Iza livade je bila stara pruga (nekada služila za izvoz drva), onda potok, a iza potoka vodila je strma staza u planinu do tiskare.

Na ovom području Zvečeva, tj. u Trećoj operativnoj zoni Slavonije, nalazile su se još ustanove: postolarska radionica, krojačka radionica, Štab Treće operativne zone, diverzanti, oficirska škola, dječji dom, bolnice i radio-stanica.

Tiskara je bila tako dobro kamuflirana da je neprijatelj nije nikada pronašao. Staza koja je vodila uzbrdo do tiskare uvijek se prekrivala lišćem i granjem tako da je nije bilo lako otkriti.

To govori kolika se važnost pridavala štampi u NOB. J. Korda³ navodi jedno pismo Oblasnog komiteta KPH u kojem stoji: »Više nego ikada do sada važna nam je pi-

sana riječ. Letci, novine, vijesti i te kako je sada važno oružje, upravo od presudne važnosti. Nećemo sada govoriti o tome kako se štampa željno očekiva. To mi svi dobro znamo. Znademo svi kako pisana riječ utiče i na one koji se još nijesu opredijelili na stranu NOP-a.« Zbog ovakve važnosti štampe, tiskara je bila izvrsno čuvana i neprijateljska noga nikad nije stupila na njeno tlo.

Stara tiskara bila je mala, smještena u tri barake. Prva je baraka bila pregrađena na veći i manji dio. U većem je bila uprava, a u manjem je bio radio i tu su se stenografski hvatale vijesti Slobodne Jugoslavije i BBC-a (kao i neprijateljskih radio-stanica) koje su se onda štampale. Stenograf je bio Svetozar Grgurović. Druga baraka, ili kako smo je zvali velika bajta, bila je također pregrađena na dva dijela. Jedan je bio tiskara u kojoj su bili regali slova, jedan tigl i ostali štamparski materijal, a drugi je dio bio spavaonica. Treća baraka koja je stajala po-dalje, uz tri bora, bila je kuhinja. Ona je također imala manju pregradu za spavao-nicu.

Ove barake nisu bile dovoljne za ljude, mašine i velik dio tiskarskog materijala koji je dopremljen na Papuk pa je odmah počela gradnja novih baraka.

Uz danonoćno štampanje u staroj baraci, grafičari i ostali radnici sagradili su naj-prije veliku novu baraku tiskare. Ona je bila duga oko 12, a široka oko 7 metara. U nju je bilo smješteno: 2 brzotisna stroja,⁴ rezači stroj, 2 tigla, 2 perforir-mašine, šivaća mašina, slagarna i razni štamparski pribor. Baraka je bila svečano otvorena na Božić, a od Nove godine 1944. u njoj je počeo rad u tri smjene koji je tekao (uz prekide za vrijeme ofenziva) do oslobođenja.

Sagrađene su još ove barake: jedna manja za ekspedit, nova baraka za upravu od dva dijela (stara je pretvorena u spavao-nicu) i jedna nova za spavaonice, također od dva dijela. Stara baraka tiskare pretvorena je u spavaonicu i društvenu prostoriju.

Tako je tiskaru sačinjavalo 7 baraka na brdu i jedna na livadi.

Odmah po dolasku Koprivničani su svoju tiskaru nazvali TISKARA PAPUK.

U Tiskari Papuk štampano je prema po-dacima⁵ oko 7 000 000 različitih istisaka. Štampani su Glas Slavonije, Vijesti, koje su

izlazile dvaput tjedno. a neko vrijeme i sva-kodneвно, letci, plakati, brošure. Preštampa-vali su se (kuriri bi donosili 1—2 primjera-ka) Naprijed, Borba, Vjesnik, Pionir, Žena u borbi, Slobodni dom, Srpska riječ.

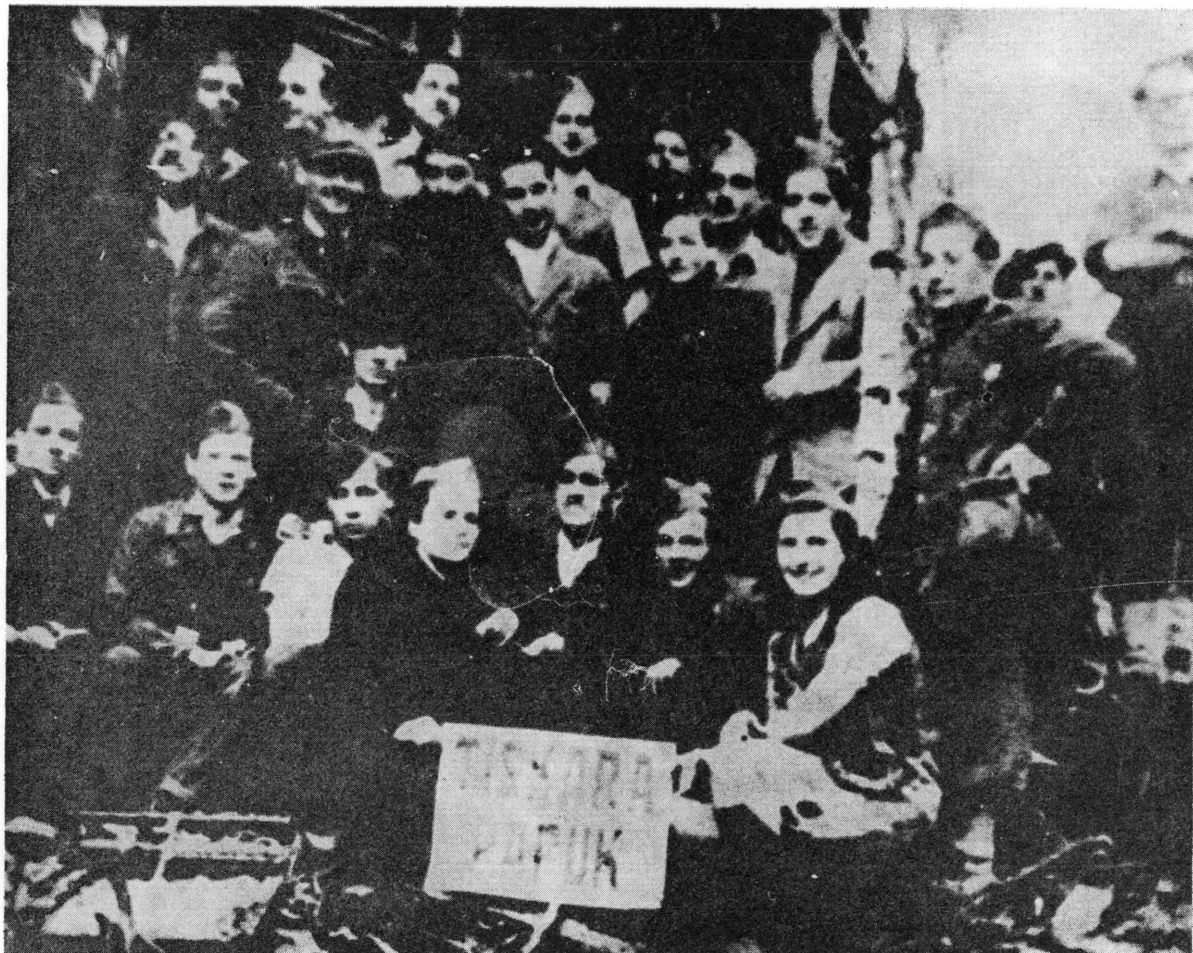
Naklada pojedinih novina nije bila stal-na. Vijesti su se štampale u nakladi od 2000 do 5000 i više primjeraka. Naprijed od 2000 do 10 000 primjeraka, Vjesnik od 1000 do 5000 primjeraka, Žena u borbi 2000, Srpska riječ 2000, Slobodni dom 1000,⁶ letak Narodu Slavonije 10000, Proglas hrvatskom narodu 1000, Glas Slavonije 2500 primjeraka.⁷

Jedan dio zaplijenjenog novinskog papi-ra (na željezničkoj stanici u Koprivnici) do-vezen je na Ravnu goru, a jedan je dio ostao posakrivan u grmlju uz put kojim je štam-parija prošla. Papir je bio u velikim bala ma određen za stroj rotaciju pa se morao sjeći sjekirom na pola, a onda se rezao u rezačem stroju da bi se dobio određeni for-mat za letke i novine. Kasnije papir se od-matao i rezao nožem što je bilo lakše i prak-tičnije. Papir koji je dovezen iz Koprivnice bio se potrošio pa je bila organizirana ekipa koja je prikupljala sakriveni papir, a velik dio papira dolazio je iz oslobođenog terito-rija. Po sjećanju Pavla Vratarića utrošeno je oko 10 vagona papira. Kad se narezao u određene formate, papir je bio smješten na tavane baraka.

Velik problem bila je štamparska boja. Štampari su pokušali sami proizvoditi boju, ali im to nije uspjelo pa su koristili onu ko-ja je dolazila iz oslobođenog ili neoslobođe-nog teritorija.

Strojevi su bili na čvrstom temelju, ali su slova bila različitih tiskara pa je stroj prve i zadnje redove uništavao, zato je tre-balo mnogo znanja i umješnosti da sve bude korektno štampano.

Tiskara je imala rukovodstvo, redakciju, stenografiju, rukovodiocce pogona, korektore, ekspedit. Štampani se materijal prenosio na relejnu stanicu odakle su ga kuriri raznosili po cijeloj Hrvatskoj. Novine, letci, brošure slali su se čak u Zagreb, a naslovnici su bili okružni ili kotarski komiteti KPH ili vojne jedinice. Tako su materijali odlazili u Daru-var, Pakrac, Novu Gradišku, Viroviticu, Po-dravsku Slatinu, Slavonsku Požegu, Našice i drugdje, ukratko po cijeloj Slavoniji i da-lje.

Dio kolektiva partizanske tiskare na Papuku krajem 1943. godine

Cinkografija nije postojala, ali su se klišei izrađivali od linoleuma. Radio ih je Nikola Kečanin.

U Tiskari Papuk radilo je od 80 do 100 ljudi, a nekad i više, broj nije bio stalan jer su neki odlazili na nove dužnosti, a drugi dolazili ili se vraćali u tiskaru, ali je u tiskari bilo uvijek oko 80—90 ljudi.

Koprivničani koji su radili u Tiskari Papuk:

1. Valko Loborec, strojar
2. Marija Loborec, kuharica
3. Želimir Loborec, kurir

4. Božena Loborec, ekspeditor
5. Vilko Nekić, strojar
6. Slavko Cikač, slagar, učenik u slagarni
7. Marko Sabo, pomoćni radnik
8. Josip Runjak, pomoćni radnik
9. Anđela Matijašić, ulagačica
10. Barica Vaupotić, ulagačica
11. Pavle Vratarić, slagar
12. Ivka Kolarić, ulagačica
13. Marija Žganec, ulagačica
14. Stjepan Žganec, pomoćni radnik
15. Mica Šerment, ulagačica
16. Franjo Šerment, pomoćni radnik

17. Katica Štefanec, ulagačica
18. Pepi Štefanec, pomoćni radnik
19. Mica Vrtić, ulagačica
20. Drago Jarža, slagar
21. Marijana Jarža, ulagačica
22. Ivica Lončar, slagar
23. Ivan Zabavnik, slagar
24. Marija Štimac, korektor
25. Ruža Šipek, kuharica

Ostali članovi Tiskare Papuk:⁴

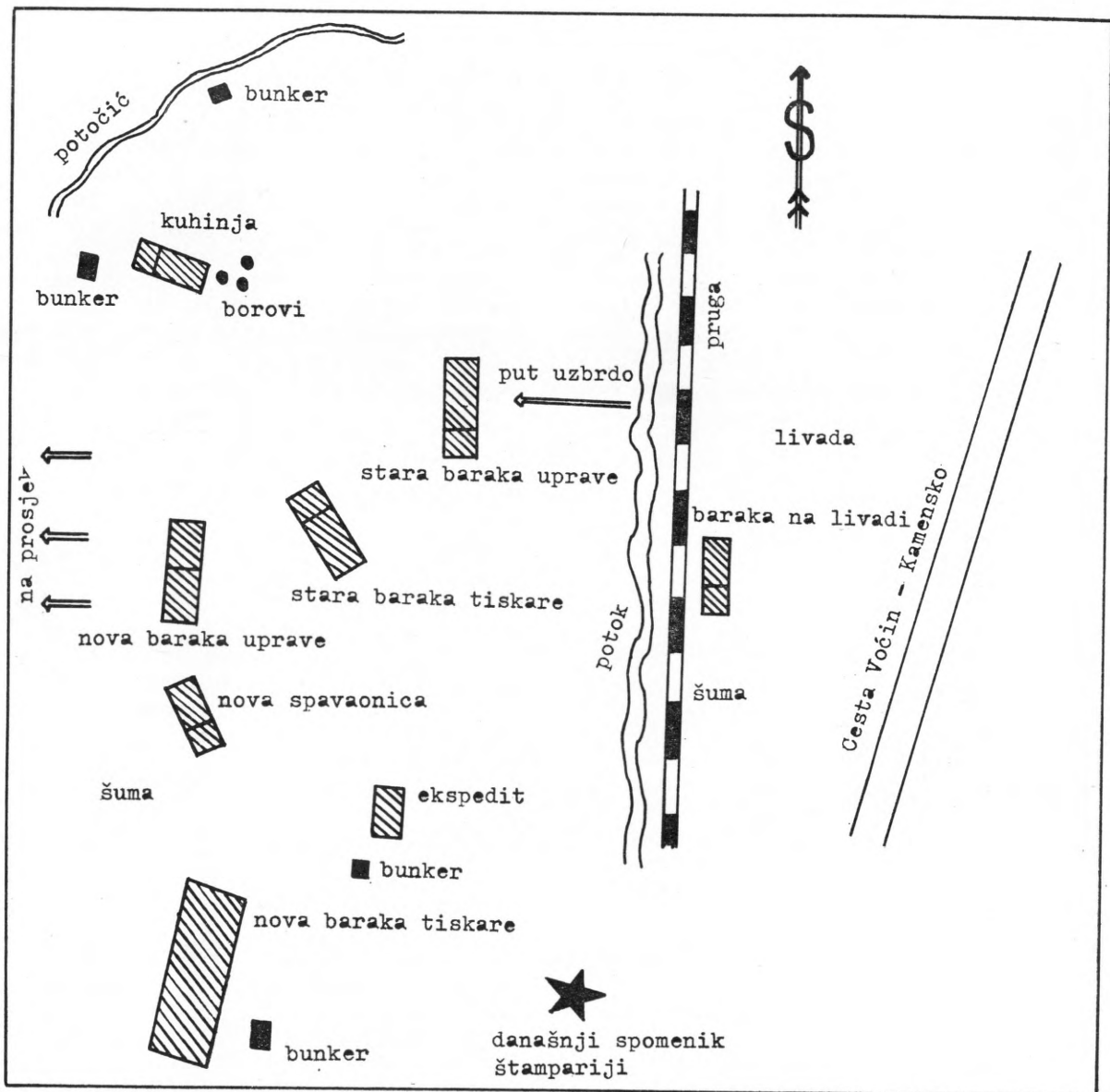
1. Zvonko Brkić rukovodilac
2. Maca Brkić
3. Jednogodišnji sin Mace i Zvonka Brkića, a drugi je rođen u partizanima
4. Tunja Brkić, rukovodilac
5. Slavica Brkić, korektor
6. Marija Brkić, šef kuhinje
7. Ivo Sarajčić, rukovodilac
8. Joco Katuna, rukovodilac
9. Tošo Tišma, rukovodilac
10. Rudi Simić, rukovodilac
11. Nikola Kečanin, slikar
12. Saveta Kečanin, ulagačica
13. Ivo Jelovica, rukovodilac
14. Josip Cazi, rukovodilac
15. Pepica Saili, kuharica
16. Zvonko Saili, učenik u slagarni
17. Stevo Hukavec, mehaničar
18. Mordo Konforte, slagar
19. Mito Čubura, dobavljač, ekonom
20. Josip Orehovec, slagar
21. Branko Masnjak, knjigoveža
22. Jakša Singer, slagar
23. Slavko Singer, slagar
24. Đuka Bralić (Brico), ekspeditor
25. Branko Gumhalter, rukovodilac
26. Mira Kozarčanin (Gumhalter), stenograf
27. Stipe Kozarčanin (brat književnika Ive Kozarčanina, otišao u vojnu jedinicu i poginuo)
28. Franjo Supanc, slagar
29. Ana Supanc, korektor
30. Lukica Sučić, slagar
31. Paja Belanović, slagar
32. Ankica Supan, radnica u kuhinji
33. Brat Ankice Supan, radnik
34. Nikola Slavuj, snabdjevač
35. Marija Kovačić (majka pjesnika Ivana Gorana Kovačića, partizani su je odmila zvali Majkica)
36. Braco Majdak (Švabo), slagar
37. Mirjana Ozmec, ulagačica

38. Vili Ozmec, mehaničar
39. Marija Nekić ulagačica
40. Svetozar Grgurović, stenograf
41. Eva Stein, daktilograf
42. Muž Eve Stein
43. Steiner (tročlana obitelj: muž, žena i dijete)
44. Milan (?) (kasnije direktor tiskare u Daruvaru), slagar
45. Risto (?), ekonom
46. Čuković (vlasnik tiskare u Virovitici, rođen u Bjelovaru), slagar
47. Dvoržak, knjigoveža
48. pekar tiskare
49. Supina, slagar
50. Svjetlečić (iz Pakraca), knjigoveža
51. Božo (?) (sada živi u Varaždinu, radi u banci)
52. Turković (ili Turk), slagar
53. Marica (zvana Mala Marica, oko 13—14 godina)
54. Stevica (?), kurir (oko 13 godina)
55. Majka kurira Stevice
56. Pepica iz Španovice
57. Vidović Gabro
58. Fotograf Dinko iz Slav. Broda
59. Dva Rusa, prešli iz kozačkih jedinica. Jedan se zvao Nikolaj i bio koreograf kazališta u Kijevu.
60. Dva Talijana koji su se predali u jednoj ofenzivi

Koprivničane je na dolasku primio Ivo Sarajčić koji je tada bio rukovodilac tiskare i Joco Katuna. Kasnije je rukovodilac bio Tošo Tišma, pa Mišković i Zvonko Brkić.

Kolektiv tiskare imao je svoga pekara (svakodnevno se pekao izvrstan kruh), imao je svoga ekonoma Ristu, a Mito Čubura iz Striježevice bio je lovac koji je kolektiv opskrbljivao mesom. Područje gdje se nalazila tiskara ispresijecali su planinski potoci pa je voda bila nadohvat ruke. O hrani se posebno brinuo Oblasni NOO Slavonije i oskudice nikad nije bilo, što više hrana je bila vrlo obilna i dobra. Jedno vrijeme imali smo i svoju kravu koja nas je snabdjevala mlijekom, naročito djecu. Pioniri iz okolnih sela donosili su svježe voće, posebno šumske jagode.

Briga naroda za kolektiv tiskare bila je vrlo velika, a živote grafičara čuvali su uz najveće žrtve. Mještani okolnih sela znali su lokaciju tiskare, ali nikad nitko nije izdao gdje se ona nalazi.

Skica položaja baraka partizanske tiskare Papuk na Ravnoj gori (prema sjećanju Božene Loborec)

Obuća i odjeća je osim od naroda dolazila i iz engleskih aviona. Nedaleko Zvečeva na livadu, noću, bacani su padobranci s robom, odjećom, obućom i hranom. Od padobrana se iskorištavalo sve: od svile su se šivale košulje, a od vrpce su se plele cipele.

Za hranu i odjeću brinule su se Pepica Saili (omiljena teta Saili), Marija Loborec, Ruža Šipek i Ankica Supan. One su radile u kuhinji, a ostalo vrijeme šile i krpale.

U prvo vrijeme barake i tiskara su se osvjetljavali svijećama, petrolejkama i karabitericama. Mašine su se okretale rukom (to su radili Sabo, Runjak, Žganec i Štefanec), ali je vrlo brzo uređen vlastiti električni pogon pa su sve barake dobile električno osvjetljenje, strojevi su radili na elektriku, a Tiskara Papuk bila je nalik malom naselju.

Tiskara Papuk nije bila samo na Ravnoj gori. Njene, da tako kažem, područne tiskare bile su osnivane na nekoliko mjesta i radile su kraće ili dulje vrijeme.

Kad je 1944. oslobođena Slav. Požega jedan dio grafičara odlazi u Slav. Požegu, gdje odmah štampaju Vjesnik, Naprijed i druge listove. Kad su u Sl. Požegu ponovo došli neprijatelji, grafičari su se povukli u svoju bazu na Ravnoj gori.

U Duzluku je bila jedna mala tiskara dopremljena iz Virovitice. U toj tiskari radila je jedna grupa grafičara iz Ravne gore. Njome je rukovodio najprije V. Loborec, a kasnije S. Zabavnik. Ova je tiskara stradala u ofenzivi.

U proljeće 1945. iz tiskare Filipović (Pakrac) otpremljen je jedan tigl i nešto slova na Papuk kraj mehaničke radionice za popravak oružja, gdje je već bila mala tiskara. Tu su grafičari iz Tiskare Papuk počeli raditi, ali je počela ofenziva na Papuku pa je tiskara sklonjena u kamenolom koji je bio kraj tiskare.

Tiskara Papuk prošla je nekoliko neprijateljskih ofenziva.

Čim bi bilo dojavljeno da se neprijatelj približava, svi su radili na sklanjanju svega materijala. Tiskara je imala tri (ili četiri) bunkera, jedan niže barake tiskare, drugi nedaleko ekspedita, a jedan ili dva kraj kuhinje. Sav materijal spreman je u bunkere. Mašine su se rastavljale, ali se na njima radilo do posljednjeg časa. Rastavljene su

spremljene u bunkere sa svim ostalim materijalom, okolina se kamuflirala koliko je to bilo najviše moguće (barake su bile građene pod borovima pa su bile kamuflirane i za avione). Cijeli je kolektiv otišao u džadu,⁹ a to je značilo bježanje pred neprijateljem i skrivanje po šumama. Džada je bila dobro organizirana, vodili su je dobri poznavaoци ovoga terena. Kolektiv se razbijao u manje grupe koje su se skrivale po šumama, a kad bi opasnost minula, vraćali bi se na Ravnu goru. Grupe su obično bile nenaoružane, ili bi imale pušku ili dvije, a najveći problem u džadi su bili stari ljudi i djeca. Nekad se pješačilo danima i noćima do iznemoglosti, s torbom (sašivenom od padobrana) preko leđa. Ako se hrana iz torbe pojela, priskočili su seljaci, ako bi grupa prolazila kroz selo. Spavalo se na lišću ili snijegu, zavisilo je od godišnjeg doba.

Prva ofanziva kroz koju su prošli koprivnički grafičari bila je uskoro po dolasku. U povijesti 18. slavonske brigade¹⁰ stoji: »Neprijateljska dejstva otpočela su početkom decembra 1943. i produžena zimi 1944.« U toj ofenzivi, poslije bunkeriranja mašina i materijala, jedan je dio kolektiva otišao u džadu, a drugi je bio zatvoren u bunkere.

U knjizi Roksandić-Cvetković »18. slavonska brigada« navodi se: »U februaru 1944. je otpočelo prebacivanje njemačkih jedinica iz Beograda prema Zagrebu, a iz Bosne i jednog dijela Hrvatske, preko Slavonije, za Mađarsku.« (str. 99) U to vrijeme, tačnije na Uskrs 1944. neprijateljski su avioni sistematski mitraljirali i bombardirali područje Zvečeva, tj. mjesta gdje su se nalazile partizanske ustanove i radionice, pa i područje na kojem je bila tiskara. Avioni su dolazili u valovima, tj. jedni su dolazili, a drugi odlazili, tako da je bombardiranje bilo neprekidno. U to vrijeme je u Tiskari Papuk jedan dio materijala bio bunkeriran, a jedan dio ostavljen za noćni rad. Danju su se ljudi povlačili u šume (iznad prosjeka), a noću se vraćali u barake i radili. Vrijeme provedeno danju u šumi iskorišteno je za kulturno-politički rad i odmor.

Velika neprijateljska ofenziva zvana »Oluja« (Ungewetter) počela je 26. travnja 1944, a trajala je do 8. svibnja. Neprijatelj je htio uništiti skladišta, radionice, bolnice i ostale objekte na području Zvečeva i u Slavoniji

uopće. Neprijatelj je imao 35000 vojnika, oko 100 tenkova, jaku artiljeriju i avijaciju.

»U prvo vrijeme neprijatelj je svoje snage usmjerio na Papuk. Snagama od 4 do 5 bataljona nastupao je u pravcu Slav. Požege—Kamensko—Zvečevo—Voćin i Podr. Slatina—Slatinski Drenovac—Voćin.«¹¹ Budući da su se borbe vodile na Ravnoj Gori, Papuku, Psunju, kolektiv tiskare nalazi se u zbjegu.

U toku ljeta 1944. naše su jedinice imale zadatak čišćenja Požeške i Daruvarske kotline zbog osiguranja žetve. Vođeno je više borbi (24 velike borbe), ali je kolektiv na Ravnoj gori živio uglavnom mirno.

Kad je oslobođen Beograd i uspostavljen sremski front, situacija se u Slavoniji promijenila. Neprijatelj se povlači s juga i koncentrira u Slavoniji velike snage, budući da je u Slavoniji velik dio oslobođenog teritorija neposredno iza neprijateljskog fronta. Da bi se učvrstio na sremskom frontu i djelovao sa svojim snagama u Mađarskoj, neprijatelj želi likvidirati Virovitički mostobran i odbaciti jedinice NOV iz Slavonije. Ova je ofenziva trajala do 10. ožujka i bila je jedna od najtežih kroz koju su prošli koprivnički grafičari i svi članovi Tiskare Papuk. Kod Voćina je bio utvrđen 5. njemački policijski puk i 6. njemački policijski bataljon. Poslije trodnevnih borbi na cesti Voćin—Kamensko—Bučje naše su jedinice oslobodile sela Mrkoplje, Kamensko, Šušnjari, Vučjak, Zvečevo. Neki članovi tiskare našli su se goloruki u samoj borbi, dok su drugi džadirali preko mjesec dana spasavajući se pred ogorčenim neprijateljem. No, svi članovi tiskare sretno su se vratili na svoju Ravnu goru.

Kroz posljednju ofenzivu prošli su grafičari pred samo oslobođenje 1945. godine.

Rad u Tiskari Papuk nije bilo samo štampanje. Komunisti su posebno brinuli o političkom i kulturnom uzdizanju grafičara pa su mnogi u tiskari primljeni u KPJ ili SKOJ.

Ni zabavni se život nije potcjenjivao. Bile su organizirane priredbe na kojima se recitiralo, glumilo, pjevalo pa i plesalo.

Posebnu su brigu grafičari vodili o omladini, onima koji su iz školskih klupa došli u tiskaru. Kada je oslobođena Sl. Požega (1944), pet bivših gimnazijalaca odmah je upućeno u požešku gimnaziju gdje su ostali do ponovnog upada neprijatelja u grad.

Štampa je bila i ostaje moćno sredstvo revolucije, a u godini i pol, koliko je postojao kolektiv TISKARE PAPUK na Ravnoj gori u Slavoniji, na svoj je način doprinio njenoj pobjedi.

Bilješke

- 1 Agitprop je kratica od agitacija i propaganda.
- 2 U relejnu stanicu dolazili su kuriri po štampu. Oni nisu dolazili u tiskaru.
- 3 Historijski institut Slavonije: Slavonija u NOB, Slav. Brod 1966.
- 4 Jedan je brzotisni stroj dopremio V. Nekić iz Podr. Slatine jer se stroj iz Senjanove tiskare nije mogao upotrijebiti, bili su putem izgubljeni kod pretovara neki dijelovi stroja.
- 5 Podatak iz knjige: Vinko Cecić »Historija organizacije i političkih borbi borbi grafičkih radnika Hrvatske 1870—1955«, str. 295.
- 6 Podaci po sjećanju Pavla Vratarića, iz referata održanog povodom 20-godišnjice oslobođenja Koprivnice.
- 7 Podaci iz knjige: Vinko Cecić »Historija...« str. 293
- 8 Mnogi, sigurno, nisu navedeni, a neka imena ili prezimena nisu sasvim točna jer ih navodimo po sjećanju. Kod nekih koji su navedeni kao rukovodioci trebalo bi stajati novinar, ali kako nisam posve sigurna koji su to, stavila sam rukovodilac.
- 9 Džada je turska riječ, a znači putovanje, pokret, cesta, put.
- 10 Rade Roksandić, Zdravka Cvetković: 18. slavonska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974. str. 93.
- 11 Roksandić—Cvetković: 18. slavonska brigada. str. 111.

VII.

U OSLOBODENOM OSIJEKU

Kad je 1945. god. oslobođen Osijek, Tiskara Papuk prelazi u oslobođeni grad. Posljednji je na Ravnoj gori ostao V. Loborec s još nekim drugovima koji su strojeve i slova spremili u bunkere i predali ih na čuvanje mjesnom NOO-u u Striježevici.

U Osijeku jedan dio Tiskare Papuk počinje raditi u Vojno-oblasnoj štampariji za Slavoniju, prije Prva Hrvatska dionička tiskara u Osijeku. Za rukovodioca je postavljen V. Loborec. Neki će ostati u Osijeku dulje vrijeme (neki i zauvijek kao Marko Sabo), a neki se odmah za narodnooslobodilačkom vojskom koja je oslobađala zemlju vraćaju u Koprivnicu.

Poslije oslobođenja članovi kolektiva TISKARE PAPUK razišli su se po raznim gradovima Hrvatske. Većina ih je nastavila rad u tiskarama u Zagrebu, a Pavle Vratarić, Slavko Cikač, Josip Runjak i Valko Loborec radili su u tiskari u Koprivnici.

VIII.

TISKARA U MIKLEUŠU¹

Prije nego što su partizani napustili Koprivnicu, 9. veljače 1944., u tiskari V. Vošickog bila su spremna za pokret dva tiskarska stroja i to jedna »amerikanka« i jedna »viktorija«, nešto papira i slova. Taj je materijal prebačen prilikom povlačenja u Moslavinu.

Iz tiskare V. Vošickog, kolima natovarenim strojevima, balama papira i regalima slova krenuli su 9. veljače 1944. ovi grafičari:

1. Stjepan Trstenjak, slagar
2. Marica Šimunić-Trstenjak, ulagačica
3. Olga Vasiljević, ulagačica
4. Rezika Jarža, ulagačica

Njima su se u Moslavini pridružili:

1. Ivan Ganžulić, slagar
2. Slava Glavnik-Ganžulić (koja je došla iz Brigade braće Radić kao ranjenik)

Grupa iz Vošickijeve tiskare putovala je preko Brega i Sredica po Bilo-gori do Moslavine, po oslobođenom teritoriju. Zaustavili su se u Miklešu. Šest km od Mikleša, u šumi, između Samarice i Podgarića, bile su dvije velike barake od kojih je jedna bila kuhinja, a druga spavaonica i tiskara. Jedna je baraka bila iznad potoka.

U tiskari su bila dva stroja »amerikanka« i »viktorija«, jedan ručni rezaći stroj, slova, papir i ostali tiskarski materijal.

Tiskara je služila za potrebe Moslavačkog područja, štampali su letke, brošure, proglase, a preštampavali novine.

Tiskarom je rukovodio Franta Supanc, zatim su tu bili Ana Konjević, Ljubo Grubor, Devčić i drugi. Kolektiv je imao 12 ljudi. Kako se tiskara nalazila na području Podgarića, tu je bilo raznih partizanskih ustanova (kao Okružni NOO Bjelovar, Bjelovarsko vojno područje, Oblasni odbor Narodno Oslobođilačke fronte i druge) pa su u tiskaru dolazili Anka Berus, Dragutin Saili, Božičević i drugi.

Zbog konspiracije tiskara mijenja lokaciju, seli u nove barake dublje u šumu, a tada se povećava i kolektiv.

Preživjeli su tri ofenzive i, kao i u svim partizanskim tiskarama, strojeve i materijal

su bunkerirali, ljudi su se povlačili u šumu, a kad bi ofenziva prošla, vraćali bi se u tiskaru.

Tiskara je radila do oslobođenja.

Bilješke

¹ Podaci prema izjavi Olge Vasiljević udate Supina, adresa: Zagreb, V. Kovačevića 4

KRATAK REZUMÉ

Iako grad seljaka i obrtnika, Koprivnica prije Prvog svjetskog rata relativno brzo dobiva tiskaru, ali pravi je zamah tiskarstva u Koprivnici između dva rata. Kako raste potreba za pisanom riječi, tako se razvija i štamparstvo, a s njime i novinarstvo i izdavačka djelatnost. Vlasnici triju tiskara podvrgavaju svoju djelatnost zaradi, ali je njihov utjecaj na razvoj kulture u Koprivnici značajan, osim Senjana koji je vezan isključivo na klerikalne sadržaje.

Radnici grafičari uklopljeni su u specifičan položaj tipografskog pokreta u Hrvatskoj, i šire, a on zavisi od njihovog povlaštenog materijalnog položaja i superiornog duhovnog nivoa. Grafičar ima dva ili tri puta veću nadnicu od ostalih kvalificiranih radnika, a njegov svakodnevni dodir s knjigama izdiže ga iznad ostalih radnika. Zato su mahinacije buržoazije u odnosu na grafičare perfidnije, što rezultira svojevrsnom borbom u sindikatu grafičara.

Krajem prošlog stoljeća, a naročito između dva rata, javljaju se grafičari čija su imena neizbrisivo vezana za napredni pokret kao što su Valentin Lambert, Fran Lehpaer iz Varaždina, komunisti Tajkov, Kokolj, Poduja, Joža Rožanković, Franjo Novoselić, Stanković, Zdenko Garabrija i mnogi koji su pobijeni jer su bili komunisti. Naročito treba spomenuti zagrebačke grafičke radnike Rossia, Živkovića, Obratila, Špoljara, Sabljica, Varičaka, Ivicu Gretića, Gabru Cesara, Icu Sinčića, Ugarkovića, Černjula i druge koji vode pokret grafičkih radnika i bez kojih je teško zamisliti rad Partije.

Većina grafičkih radnika u Koprivnici, kao i njihovi poslodavci Vošicki i V. Loberc, napredno su orijentirani što dokazuju svojim otporom fašizmu gotovo od prvog dana okupacije i svojim masovnim odlaskom u NOB, jer Koprivnica je dala 31 gra-

fičara partizana, slagara, strojara, ulagačica, pomoćnih radnika i tiskara i ostalih koji su svoj rad vezali za tiskarstvo, a to nije malen broj. To su gotovo svi koprivnički grafičari, jer ih u Koprivnici ostaje 5—6.

Taj masovni odlazak grafičara u NOB i golemi materijal koji su stavili u službu oslobođenja svoje zemlje, imao je velik odjek u Koprivnici i van nje, jer, ponovimo, nije potrebno isticati kakvu je ulogu imala pisana riječ i na borce i na one koji se još nisu opredijelili, a poznata je činjenica da se Komunistička Partija Jugoslavije borila za svakog čovjeka. U tome su joj svojim radom mnogo pomogli, a pomažu i danas, i koprivnički grafičari.

Izvori i literatura

1. Kompleti koprivničkih novina od 1896. do danas (Muzej grada Koprivnice)
2. Izjave i privatne arhive koprivničkih grafičara
3. Vladimir Blašković: Marginalije o koprivničkoj izdavačkoj djelatnosti, »Podravski zbornik«, Koprivnica 1975.
4. Leander Brozović: Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978.
5. Dragutin Feletar: Podravina, Koprivnica 1973.
6. Dragutin Feletar: Iz povijesti koprivničkog tiskarstva, Koprivnica, 1978.
7. Vinko Cević: Historija organizacije i političkih borba grafičkih radnika Hrvatske 1870—1955, Republički odbor Sindikata grafičara Hrvatske, 1955.
8. Rade Roksandić, Zdravko Cvetković: 18. slavonska brigada, Vojnoizdavački zavod Beograd, 1974.
9. Historijski institut Slavonije: Slavonija u NOB, Slav. Brod 1966.
10. Ante Dobrila: Podravina u NOB, rukopis
11. Komunist, broj 1133